

Mandag 10. februar 1987

KRONIKK

Likvideringar: Kan historie vere verdifri?

ANDREAS SKARTVEIT

Andreas Skartveit har gjort seg etter-tanker om hvorfor debatten om Ulateigs bok om krigens likvidasjoner ble så opphisset. Vi kan ikke lenger føle oss trygge på at nazismen ble overvunnet for alltid, og en historieskrivning som gjør partene i krigen likeverdige, bidrar til å legitimere nazismens gift. Historien kan aldri bli verdifri. Historikeren plikter å vise kort.

Vi hadde i fjor haust ein uvanleg hissig debatt om ei av fjorårets bøker, Egil Ulateigs bok om likvideringane under krigen. Debatten var uvanleg sint, ein må kanskje tilbake til Thorkild Hansens Ham-sun-bok i 1978 for å finne noko liknande.

Så kan sin spørje, som ein kunne spørje den gong: Kvifor vart folk så sinte? Kvifor vart temperaturen så høg?

Eit delsvar er alle feila i boka. Dei påviste feila vart etterkvart nokså mange. Det vart gjort forsøk på å nøytralisere dette ved å vise til at det også var feil i andre bøker, også bøker om krigen. Dette forsøket bar ikkje så langt, fordi dei feilaktige skuldingane hos Ulateig var så alvorlege, langt meir graverande enn dei feila ein kunne finne i andre bøker. Mange av dei som skuldingane var retta mot, reagerte sterkt.

Desse feila forkludra dei prinsipielle sidene ved debatten. Det vart reist krav om inndraging av boka, eit krav

” Historieskrivaren er ein aktør her og no, og må stå til rette, som andre aktørar i vår politiske røyndom ”

som vart tilbakevist ved å vise til ytringsfridomen. Men ytringsfridomen er eit vern for retten til å kome med synspunkt, ikkje eit vern for retten til å spreie falske opplysningar. Og dei krava om inndraging eg såg, handla om feila, og presiserte retten til å meine fritt.

No ville nok den prinsipielle debatten stått seg på at inndragingskravet ikkje var blitt lansert, og at det ikkje var blitt møtt med å vise til ytringsfridomen. Å inndra publiserte bøker er svært alvorleg, og til liita hjelp, og yt-

ringsfridomen er ingen fridom til å sjuske med fakta.

Eit anna delsvar kan vere at Heimefronten og dei som var med der, kjende boka som ein kniv i eit ømt sår, og såleis gjekk i sjølvforsvar. Det er eit svar som heller ikkje ber så langt. Det var først heilt i siste fase dei aktive heimefrontfolka kom tungt inn, med Gunnar Sønsteby i spissen. Den hardaste kritikken kom likevel frå 40-50-åringar, folk som ikkje var fødde under krigen, eller som i alle fall ikkje var vaksne. Dei hadde for sin del ingenting å forsvare, men dei var nådelause i sin kritikk av forfattar, forlag og konsulent.

Kvifor denne temperaturen, som ein krig etter ein krig som tok slutt for over femti år sidan? Eg trur at det som låg under debatten, og gav den høge temperaturen, var eit eldgammelt spørsmål til all historieskriving og alle historieskrivarar: Kva verdiar byggjer du på? Kva er det du i grunnen vil ha sagt?

Debatten om Ulateigs bok avviser at det kan finnast objektiv og eintydig historieskriving, om nokon skulle ha trudd det. Og dette er ikkje ein debatt inne i det akademiske elfenbeinstårnet. Det er ein debatt her og no, i vår politiske røyndom i dag. Historieskrivaren er ein aktør her og no, og må stå til rette, som andre aktørar i vår politiske røyndom.

Dette er ingenting nytt. Historikarar har alltid hatt sidearend, ut over det å fortelje den eintydige, objektive sanninga, som ikkje finst. Og dei har alltid fungert politisk i si eiga samtid.

Vergil skreiv Romas historie, for å gje Roma den ærerike fortida Augustus meinte byen trong. Snorre brukte den gamle norske historia i si samtid, medan norske historikarar i førre hundreåret brukte Snorre i si samtid, for sine politiske mål. Sars var historikar for Venstre, medan Koht og Bull valde eit klassekamperspektiv for sitt arbeid. Bismarck omtala historieprofessorane som «mine slagkryssarar ved universiteta», og Russland må i dag skrive helle historia si på nytt, fordi eit regime er falle. For nokre år sidan hadde vi ein hissig debatt om 1814 mellom norske historikarar, der det grunnleggjande spørsmålet var korleis 1814 kunne brukast eller ikkje brukast i EU-debatten. Akkurat no har vi gåande ein politisk strid om ein viktig del av etterkrigshistoria vår.

Historie er politikk, og har alltid vore det. Då blir det lettare å forstå at vi framleis kan ha høg temperatur på debattar om den andre verdskrigen, og tilhøyrande bøker. Det går også an å forstå at temperaturen kan vere stigande, og at vi i 1996, over 50 år etter krigen, kan få ein så sint debatt som den vi hadde i haust.

Mange av oss er urolege over det vi ser rundt oss. Det skjer ting vi ikkje likar. Signal kan tyde på at det framleis er liv iden slangen vi trudde fekk ho-

NYNAZISME PÅ FRAMMARSJ: Historikaren må stå til ansvar for sine verdier, skriv Andreas Skartveit.

videt knust under den andre verdenskrigen. Nazismen er tilbake, i form av nynazisme.

Går vi over grensa til Sverige – som hadde ei større og sterkere nazirørsle enn oss før krigen, og som ikkje fekk noko oppgjør med henne etter krigen – finn vi sterke nynazistiske ungdomsrørslar, med ein velorganisert økonomi, med musikkforlag og forlag for trykt skrift. Vi har på fjernsynet

” Ei internasjonal rørsle er i gang for å skrive om historia. Nazismens ugjerningar skal først fornektast, så gløymast ”

sett uniformerte ungdomar med steinansikt løfte høgarearmen og skrike «Sieg Heil». Antisemittisme og annan rasisme lever godt, og svenskane har siste åra sett fleire drap og overfall på innvandrarar.

Antisemittismen og rasismen er i vokster rundt oss, i eit Europa som har ei historie på dette punktet. At vi skulle oppleve dette, hadde vel få av oss trudd for berre tjue år sidan.

Samstundes ser vi arbeidsløysa leggja si kalde hand over Europa, heile regionar blir lagde ned, Nord-Frankrike er daudt, seier dei i Frankrike. Store ungdomsgrupper går rett ut i arbeidsløysa, dei sosiale kostnadene er store. Vi har oljen, og er eit unntak.

Dette minner om ting vi har sett før, og som historia kan fortelje om.

Så har vi oppløysinga i aust, Russland, Balkan. Det verkar også kjent.

Et trur vi må ha dette som bakteppe for å forstå kvifor debatten om denne boka vart så ilter. Det som har hendt rundt oss det siste tiåret, har gjort den andre verdenskrigen nærare enn på lang tid.

Då denne krigen var slutt, trudde nok dei fleste at dette ikkje kunne skje igjen, nazismen og antisemittismen var døde, for godt. I dag er vi ikkje lenger så sikre på det. Det mentale vaktthaldet er skjerpa, og patronene sit lausare enn før. Kanskje er det berre spøkelse det blir skote på, men spøkelsen er i alle fall stygt nok. Og vosenet, spøkelse eller ikkje spøkelse, viser seg oftare enn før.

Samtidig er det ei internasjonal rørsle i gang for å skrive om historia om den andre verdenskrigen. Gasskammera fanst ikkje, seier revisjonistane, med David Irving og Robert Faurisson i spissen. Nazismens ugjerningar skal først fornektast, og så gløymast.

I debatten om Ulateigs bok vart det sagt at ein her fekk den tyske versjonen av den norske motstandskampen, den tyske oppfatninga, og at det måtte vere av interesse. Det må det opplagt vere, men det blir problematisk om det stoppar der. Vil ein sjå på dette som eit spel, eit sjakkspel eller ein fotballkamp, som ein så vil skildre på nøkternt vis, må det bli problematisk på verdiplanet, der det handlar om rett og urett, om vondt og godt.

Ei slik likestilling av dei kjempande partane kan fort bli ei rehabilitering av Nazi-Tyskland og Hitler. Når det kjem til stykket, var partane i den andre verdenskrigen like gode kalsuparar, som svenskane seier. Det var urett og overgrep og vald på begge sider. Og det var det.

Men noko er gått tapt her, og det er her eg trur vi finn forklaringa på sin-

net og den høge temperaturen. Nazismen er nok det største trugsmålet vår sivilisasjon har møtt, kampen mot nazismen var ein kamp for å hindre at vår sivilisasjon skulle gå under. Vår sivilisasjon ville ikkje kunne leve med det nazistiske menneskesynet.

Det var dette dei forsto, dei som engasjerte seg i motstandskampen. Og dei forsto det instinktivt, utan å lese korkje filosofi, etikk eller historie.

Det er dette lagnadstunge dramaet som blir borte om ein vil skildre dette verdifritt, i den forstand at ein gjer partane like, og ikkje vil ta standpunkt til det konflikten faktisk handla om. Gjer ein ugjerningane og overgrepa likeverdige på begge sider, for dei fanst på begge sider, så gjer ein også partane likeverdige. Og då er Hitler

” Signal kan tyde på at det framleis er liv i den slangen vi trudde fekk hovudet knust under krigen. ”

rehabilitert, i eit Europa der ikkje berre dei mest hysteriske ser skuggen hans.

Her trur eg vi finn grunnen til den høge temperaturen i debatten, også til at det var etterkrigsgenerasjonen som var tyngst på labben når dei slo. Krigsgenerasjonen og motstandsfolkka er snart borte, det er vi og våre barn og barnebarn som skal leve i det Europa vi no ser.

Debatten har etter mi meining vist at det ikkje finst verdifri historieskriving. Utval og tolking av fakta, vektlegging ved analyse, det er alt prega av dei grunnleggjande verdiane som ligg under skrivarens arbeid.

Då endar vi kanskje opp med eit gammalt krav, formulert sterkt av m.a. nobelprisvinnaren Gunnar Myrdal: At historikarar og samfunnsforskarar før dei talar til oss, må gjere greie for sine verdier og sine målsettingar, så vi veit kven det er vi høyrer. Så kan vi sjølv lettare justere det vi les og høyrer. Det heile blir ærlegare slik.

Det vil også innebere at historikaren og samfunnsforskararen må stå til ansvar for sine verdier og vurderingar, slik politikarar, bedriftsleiarar og andre må.

Det kan til tider bli harde tak. No ser det ut til at det blir det i all fall, når ein historieskrivar går ut i eit konfliktfylt og verdirikt landskap.

Og det er dei grunnleggjande verdiane han må stå til ansvar for, sine eigne verdivar. Det kan tyde på at vårt offentlege rom ikkje fungerer så dårleg som ein i tunge stunder kan kome til å meine.

Debatten og gnyet kan ha vore eit lærestykke. Når støvet har lagt seg, ser ein eit anna landskap enn det som fanst før uveret braut laus.